

Prof. PhDr. RICHARD SEDLÁŘ, DrSc.,
katedra pedagogiky filozofické fakulty
Univerzity Karlovy, Praha

Při osvětlování teoretických základů výchovy v socialistické společnosti, zvláště výchovy mravní, ideově politické a světonázorové, se ukazuje velmi vděčné téma — zhodnocení etických teorií jako jednoho z pramenů výchovných teorií. Jde hlavně o nalezení souvislosti etických teorií se společensko-ekonomickými a politickými podmínkami doby, ve které vznikaly a utvářely se do podoby zachycené v dílech jednotlivých filozofů i celých etických systémů.

Otázkami vztahu etiky a pedagogiky se zabývali všichni pedagogové, kteří usilovali proniknout k podstatě výchovných procesů i obecné teorie výchovy. Otokar Chlup pokládal etiku a z ní odvozené vědomí mravního cíle za základní kritérium pedagogické vědy.¹ Ondrej Pavlík považuje etiku za důležitou pomocnou vědu pedagogiky, která umožňuje orientovat se v složitém systému mravních pojmů a uvědomovat si podstatné rysy mravnosti socialistické společnosti. V díle *Mravná výchova v socialistické společnosti*² poukazuje na to, že neznalost etiky bývá často příčinou nízké úrovně mravní výchovy a bezperspektivnosti výchovné práce. Zdůrazňuje, že je nutno vyznat se i v nepřátelských etických teoriích a s náležitou argumentací odhalovat jejich nevědeckou podstatu. Četné odkazy na souvislost etiky a mravní výchovy obsahují také práce Jiřiny Popelové³, Vladimíra Grulichy⁴, Vladimíra Jůvy⁵ i jiných našich filozofů a pedagogů. Stejně tak i sovětské pedagogové vidí v etických teoriích zdroj poučení, jímž je proniknuta vědeckovýzkumná práce v oblasti mravní výchovy v socialistické společnosti v konfrontaci s buržoazními teoriemi morálky a mravní výchovy. N. K. Gončarov, N. I. Boldyrev, V. A. Kruteckij, I. F. Charlamov žádají „asimilovat“ nejnovější poznatky z jiných vědních odvětví a pro teorii mravní výchovy považují za důležité zejména historicko-pedagogický přístup, který umožní třídně a politicky hodnotit ideje a koncepce mravní výchovy v minulosti a ukázat, čí zájmy sledovaly.⁶

Máme-li posoudit vědeckost etických učení, získat základní kritérium pro jejich posouzení, nutno vyjít z vědeckého pojetí dějin, podle něhož je vývoj lidské společnosti určen vývojem výrobních sil a výrobních vztahů — vývo-

jem hmotného základu života společnosti. O toto marxistické učení se opírá i snaha vysvětlit původ a podstatu morálky jako předmětu etiky, která se v jeho světle jeví jako kategorie historická a třídní, že se tedy morální normy mění s vývojem společnosti a že v třídní společnosti si různé třídy vytvářejí vlastní ideje, představy, své vlastní morální normy. Proto marxisté pohlíží na morálku jako na jednu z forem společenského vědomí. Konfrontace tohoto marxistického učení o morálce s etickými teoriemi, jak se utvářely ve společenském vývoji, je důležité východisko jejich vědecké analýzy.

Nejprůkazněji se vědeckost marxistického učení o morálce projevuje při posouzení mravních norem a zvyků v období prvobytně pospolné — beztřídní společnosti. Jde ještě o velmi jednoduché společensko-ekonomické vztahy, což umožňuje velmi přesně vystihnout i podstatu mravních norem, že totiž mravní normy vznikaly z životních potřeb společnosti, a to především z potřeb hospodářských. Ukazují na to např. studie etnografů, archeologů i lingvistů. Pro pedagogy je zvláště důležité poučení, že se morální principy a normy té doby vyvíjely s prvními počátky pedagogického působení a že charakteristickým jejich rysem byla pospolitost. Doklady najdeme v knize Roberta Alta *Přednášky o výchově na raných vývojových stupních lidstva*.⁷

V třídních společenstvích již není tak snadné rozeznat podstatu morálních teorií, protože se vznikem soukromého vlastnictví se vytvářejí i složité společenské vztahy. V koncepcích těchto teorií lze sledovat dva základní směry na základě idealistického nebo materialistického pojetí. Vznik soukromého vlastnictví a majetková nerovnost postupně rozkládají rodové zřízení i jeho mravnost. Morálka se vyděluje z jednotného nediferencovaného prvobytného myšlení. V otrokářské společnosti vznikají etické teorie, které vyjadřují třídní zájmy vládnoucích společenských skupin, i když skryté pod rouškou norem ctnostného chování. Jsou odvozeny ze střetávání dvou spravedlností — jedné pro otrokáře, druhé pro otroky. Vládnoucí aristokratická otrokářská morálka, hlásaná Platónem, svou metafyzickou koncepcí světa idejí a nejvyššího dobra pro stát jako cíl lidského života kontrastuje s etickým učním Sokratovým, podle něhož není středem morálky stát, ale jedinec mající přirozenou snahu o dobro a štěstí. Aristoteles pohlíží na mravnost jako na jev společenský a etika je mu součástí politiky. Má zajistit nejvyšší blaho pro člověka i pro stát.

Rostoucí společensko-ekonomické rozpory vyvolávají kritiku aristokratické otrokářské morálky hlavně sofisty, kteří nastolili závažný vědecký problém, zda stát, právo, morálka jsou od přírody (fysei), nebo zda vznikly lidským ustanovením (nomo). Jejich boj proti přírodní determinaci lidských věcí posunul vývoj etických teorií k vědeckějšímu pojetí vzniku a vývoje mravních norem. Proti tomu etika Epikurova hlásáním slasti jako nejvyššího dobra je jen únikem z rostoucích společenských rozporů otrokářské společnosti. Také etické učení stoiků je jen pasívním přizpůsobením se společenským poměrům a má individualistický charakter svým požadavkem žít ve shodě s rozumem a přírodou. Základem štěstí člověka není pospolitost, jak bylo typické pro beztřídní společnost, ale soběstačnost. Etické teorie antického starověku přes své třídní omezení jsou pozoruhodné tím, že se utvářejí (až na pozdní stadium)

nezávisle na náboženských ideologiích a organizacích.

Vyhrocující se sociální protiklady znamenají úpadek otrokářské společnosti i nový etický směr šířící se u vládnoucích patriciů — materialistický eudaimonismus, výrazně individualistický, který spatřuje cíl lidského života v materiálních požitcích.

Etické teorie otrokářského Řecka a Říma jako ideologie svobodných občanů obsahují prvky racionalistické a eudaimonistické, kdežto nastupující středověká feudální společnost, založená na stavovských privilegiích, hlásá asketickou morálku, která posiluje udržení její moci nad vykořisťováním rolnictvem. Jde v ní výlučně o poměr člověka k bohu, který řídí jeho život. Bůh zde vystupuje nejen jako zákonodárce, ale zároveň jako trestající a odměňující soudce. Strážkyní náboženských příkázání na zemi je církev a všechny mravní kategorie jsou vykládány v souvztažnosti k bohu. Také ctnost má teologický charakter a je ztotožňována s plněním božích příkázání a církevních předpisů. Normy křesťanské morály svědčí o tom, že křesťanství vzniklo jako ideologie utlačovaných společenských vrstev a že jí bylo zneužito ve prospěch vládnoucí vykořisťovatelské vrstvy. Proto má církevně náboženská morálka ve feudální společnosti několik třídních variant. Odlíšná je morálka kněží, rytířů a nevolníků. Je to odraz faktického rozdělení společnosti na dva stavy privilegované a jeden vykořisťovaný. Neobstojí zde ani pokusy smířit starověkou filozofii s křesťanstvím, jak se o to pokusil vedle jiných Tomáš Akvinský, který vypracovává své etické učení na Aristotelově „přirozené ctnosti“ a přijímá i Platónovy čtyři základní ctnosti. Nad nimi jsou však ctnosti vyšší, teologické, dané člověku bohem — víra, naděje a láska.

S rozvojem nových buržoazních vztahů dochází ke kritice mravního života světských i církevních feudálů, zpočátku z pozic náboženského protestantismu. Kritika mravních rozporů přechází v revoluční kritiku stavovského zřízení. Vedle předchůdců husitství a vystupňování této kritiky u M. Jana Husa je stávající křesťanská morálka kritizována z pozic utlačeného robotného lidu Petrem Chelčickým v traktátu O trojím lidu,⁸ odsuzujícím rozdělení na stavy jako ohavnost přičící se bohu. Na učení Husovo, Petra Chelčického a česko-bratrskou morální tradici v mnohém navazuje i mravní teorie J. A. Komenského. Zároveň však byla ovlivněna i renesančním humanismem, zejména vírou ve všemocnost lidského poznání a vědomím lidské důstojnosti. Podstatou mravního světa je stejnost a rovnost lidské přirozenosti a hlavní lidskou vlastností je umění uvést lidské věci do klidu a pokoje, aby každý mohl užívat svého štěstí. Jde tedy opět o individuální etiku. Komenský však vedle toho rozvíjí také zásady řízení lidských vztahů, a tak mu etika přerůstá v politiku. Obě tyto etiky vyúsťují v pokus o „nápravu věcí lidských“.

Ještě ve feudálním řádu vznikající etické teorie na podkladě renesance tvoří základ buržoazní etiky, která znovu razí pojem rovnocenné, svobodné osobnosti. Protiklady, kterými je charakterizován vývoj buržoazní společnosti, se prosazují i v etických teoriích. Působí tu na jedné straně soukromé vlastnictví výrobních prostředků, na druhé straně společenský způsob práce. Ideologové buržoazie se snaží překlenout tyto rozpory nejrůznějšími teoriemi morálky. Uměle, na nevědeckém základě konstruují etické teorie, které mají slou-

žit jen zájmům jednotlivců nebo určitých společenských skupin. Není přitom rozhodující, zda jde o morálku na podkladě mechanického materialismu nebo idealismu. Stejnému účelu slouží i eklektické pokusy o sloučení obou těchto základních etických teorií buď na základě tzv. čistého empirismu, nebo senzualismu či agnosticismu.

Svědčí o tom pokusy o vysvětlení morálních principů, jak je hlásá John Locke, který odmítá křesťanskou morálku a vrozené mravní principy a za hlavní měřítko mravních principů považuje užitek. I když jeho učení má materialistickou tendenci, není s ní v souladu chápání člověka jen jako psychofyzické bytosti odloučené od společnosti. Na základě utilitarismu se pokoušejí vysvětlit morální principy angličtí materialisté 17. a 18. století F. Bacon, B. Mandeville a jiní. Materialistickou tendenci lze postihnout i v etickém učení holandského filozofa B. Spinozy. Vychází z lidské přirozenosti jako obecně determinované, osvobozuje mravnost od náboženství a spojuje ji s lidským rozumem a poznáním. Nebere však v úvahu společenskou podmíněnost mravnosti ani její historický vývoj. Nevědeckost mechanických materialistických teorií vynikne ve srovnání s marxistickým učením o morálce, o její historické a třídní podstatě. A tak i v učení francouzských materialistů 18. století (P. Holbach, D. Diderot, C. A. Helvétius) lze postřehnout hlavní nedostatek v tom, že společenské zájmy zde nejsou chápány jako třídní a historické, ale jako zájmy jakési abstraktní společnosti, která se nemění. Objevuje se tu nesrovnalost mezi bádáním o fyzické povaze člověka a zamyšlením nad sociálním prostředím, v němž vyrůstá a působí. Avšak přínos tohoto učení, který je zároveň důležitým vkladem i pro pozdější socialistickou epochu, je v hledisku, že mravní principy a normy vznikají a rozvíjejí se ve společnosti samé a nejsou něčím vnějším, mimosociálním. K. Marx ve Svaté rodině ukázal na význam etického učení francouzských materialistů pro budoucí uspořádání společnosti: „Není zapotřebí zvláštního důvtipu, aby člověk z učení materialismu o původní dobrotě lidí a rovnosti jejich rozumových vloh, o všemocnosti zkušenosti, návyku a výchovy, o vlivu vnějších okolností na člověka, o velikém významu průmyslu, o oprávnění požitku atd. postřehl nutnou souvislost s komunismem a socialismem.“⁹

Etické teorie francouzských materialistů 18. století ovlivnily vývoj mravních teorií ve dvou směrech. Měly vliv na vznik utopického socialismu a komunismu (Saint-Simon, Ch. Fourier, R. Owen), který nese v sobě idealistické prvky v nazírání na společenské jevy v tom, že se domnívá, že změnu společenského prostředí lze přivodit výchovou a propagací morálně politických ideálů. Ve srovnání s marxisticko-leninským etickým učením zde chybí zejména plné pochopení třídnosti morálky, a proto je úloha sociálních utopistů 19. století právem kritizována v Manifestu komunistické strany: „Snaží se důsledně otupit třídní boj a vyrovnat protiklady. Stále ještě sní o pokusném uskutečnění svých společenských utopií... a aby mohli vybudovat všechny tyto vzdušné zámky, jsou nuceni dovolávat se lidumilnosti buržoazních srdcí a měšců.“¹⁰

Francouzští materialisté měli vliv také na vznik zcela opačného etického směru, hlásajícího utilitární morálku. Byl to zejména anglický právník Jeremy Bentham, který propagoval nejreakčnější typ individualistické morálky, jejíž

normy určuje zájem jednotlivce vyjádřený heslem: „Každý sám pro sebe — největší blaho pro největší počet osob.“ I když někteří kritici utilitární morálky odmítají její zaměření jen na zájem jednotlivce a pokoušejí se osobní zájem řadit do společenské harmonie (A. Shaftesbury, A. Smith), jde o zájmy jsoucí v souladu se zájmy maloměšťácké společenské soustavy.

Individualistické zaměření morálních norem je přes snahu podřídít je jakémusi všeobecnému mravnímu zákonu patrné i v idealistických etických koncepcích. Immanuel Kant se nezabývá jen vysvětlováním mravního života, ale postavením absolutního zákonodárství v oblasti morálky. Formálnost Kantova kategorického imperativu (rozumná vůle) vede také k formalistické morálce. To je výhodné pro buržoazní ideologii, která na jejím abstraktním základě může popírat třídní protiklady své společnosti, hlásat „jednotu národa“, což v buržoazní společnosti znamená podřízení se vládoucí společenské vrstvě.

V dalším, imperialistickém období vývoje buržoazní společnosti ani Kantova morální teorie nestačí a je kritizována zprava reakčními kritiky, jejichž představitelem je Arthur Schopenhauer. Odmítá kategorický imperativ Kantův a za základ morálky pokládá iracionální vůli, která nepodléhá časovým a prostorovým určením. Formálnost a subjektivnost Kantovy morálky kritizuje i Hegel. Chápe mravnost jako odraz společenských vztahů a uznává její vývoj. Tím překonává jak anglický senzualismus, tak historičnost francouzského materialismu. Jako hlasatel objektivního absolutního idealismu pokládá za nesprávné povýšit své vlastní vědomí a přesvědčení na míru dobra a učinit z něho zákon jednání. Mravnost se podle Hegela netýká jen povrchního jednání, ale podstatných vztahů a jejich dialektických konfliktů, vztahů mezi čistou povinností a jejím konkrétním určením, mezi morálním vědomím a jeho předmětem, mezi moralitou a smyslností, mezi jedincem a obcí, mezi přirozeným a reflektovaným, vztahů hluboce rozporných a tragických svou podstatou. Za hybnou sílu společenského vývoje pokládá zlo, které teprve v protikladu dává dobro. To mu umožnilo v zájmu prušácké společnosti, v níž se tato morálka vyvíjela, hlásat „vznešený význam války“ jako prostředku k zachování mravního zdraví národů. Opět se tu objevuje sice zdánlivě objektivní, avšak ve své podstatě subjektivistické pojetí morálky v zájmu jenom určité společenské vrstvy.

Ani Ludvík Feuerbach se nedovedl zbavit historického a netřídního pohledu na morálku. Tvrdí, že existuje morálka věčná, věčně stejná abstraktní snaha po štěstí věčně stejného člověka. Vysuzuje společenský vývoj z lidského pudu po štěstí a jeho etika má idealistický aspekt. J. S. Mill činí sice předmětem etiky studium vztahů mezi egoistickými zájmy jednotlivce a zájmy společenskými, činí tak však na utilitární bázi, která ústí ve víru v boha jako nezbytný postulát mravnosti.

Úpadek buržoazních etických teorií, jimž je vlastní snaha o přizpůsobení morálních kritérií zájmům privilegovaných tříd, pokračuje začleňováním některých prvků Darwinova učení do etických systémů, zejména pudu sebezáchovy a pudu po zachování rodu. Ztotožňují sociální pocity se zvířecími pudy. Engels v Dialektice přírody odhalil tento jejich záměrný nevědecký přístup k morálním normám jako přenášení měšťácké ekonomické nauky o konkuren-

ci do etických teorií.¹¹ Darwinova učení o člověku jako součásti přírody využívá anglický filozof a sociolog H. Spencer k hlásání naturalistické etické teorie. Dokazuje na základě zákona integrace a dezintegrace, že mravnost je vždy vyrovnáním mezi individuem a společností a že toto vyrovnání a vzájemná závislost je stále dokonalejší. Z toho vyvozuje nadřazenost evoluce nad revolucí a převahu harmonie v dějinách i budoucnosti lidstva proti třídním rozporům.

Třídně ještě zaměřenější buržoazní etickou teorii hlásá ideolog prušáckého junkerství F. Nietzsche, který za základní princip života považuje „vůli k moci“ jako prostředku k „přehodnocení všech hodnot“. Kritizuje buržoazní morálku, zejména její demokratismus, formální rovnost mezi lidmi a hlásá kult vyvolené, silné osobnosti, která má všechna práva a stojí mimo dobro a zlo. Tuto elitářskou morálku zdůvodňuje Darwinovým učením o přirozeném výběru a kulturněhistorické oprávnění této morálky dokládá helénskými a renesančním světem hrdinů a génů. Tohoto etického učení zneužívá morální teorie fašistická, slučující tři ideologické složky: ideu silné osobnosti, svrchovanosti státu a vyvolenosti národa a rasy.

Individualistické teorie měšťácké morálky dostávají nejružnější podobu, ať jde o učení M. Stirnera s povyšováním egoistického „Já“ na základní kritérium morálky s popíráním oprávnění existence státu, náboženství, veškerého vlastnictví, ale i vlasti a morálky. K nim nutno přiřadit i morální teorii L. N. Tolstého, opřenou o racionalistické a etické pojetí náboženství, i etická učení ruských revolučních demokratů, hlavně N. G. Černyševského. Proti idealistické etické teorii hlásá racionální egoismus, jehož cílem je boj člověka za lepší uspořádání společnosti. Podstatu mravnosti hledá v přirozenosti člověka, kterou však chápe nedialekticky a nehistoricky. Ve své době mělo jeho učení význam v tom, že se stavělo proti nadpřirozenosti mravních pojmů. Připomeňme ještě opětný návrat buržoazních teorií morálky ke kantovství (např. v Německu H. Cohen) a pokusy včlenit Kantovo učení do ideologie dělnického hnutí (např. Natorp, Stadler). Vznikají teorie tzv. „etického socialismu“, které nejsou ničím jiným než buržoazní doktrínou o nedosažitelnosti socialistického ideálu. Byly to jakési etické teorie předjímající učení pozdějšího oportunisty v sociální demokracii Eduarda Bernsteina.

Morální přizpůsobivost ekonomicko-společenskému zřízení byla také hlavním motivem etických učení pragmatiků (W. James, J. Dewey), kteří tvrdí, že morální hodnoty a normy jsou vytvářeny podle subjektivních zájmů jednotlivců a měřítkem pravdy a mravnosti je úspěch v životě. Orientují člověka na nejbližší praktické cíle a potlačují jeho zájem o šíření perspektivních cílů vývoje lidské společnosti. V tom se projevuje třídní zaměření tohoto učení. Popírá nejen vědecké vysvětlení společenského života, a tedy i vědecké zdůvodnění socialismu. Sloužilo dlouhá léta jako teoretický základ oportunismu a reformismu.

Podobným cílům sloužily i etické teorie novopozitivismu, které popírají vědecký smysl etických soudů a otevírají cestu nejružnějším koncepcím amoralismu, zaměřeným proti sociálnímu pokroku. Subjektivně idealistický vztah k teorii poznání je charakteristický pro existencialistické etické učení (M. Heidegger, K. Jaspers, J. P. Sartre). I když se jeho představitelé dělí na křesťanské

a ateistické existencialisty, sjednocuje je přesvědčení, že existence předchází podstatu — že tedy výchozím bodem etiky musí být subjektivita.

Na zcela opačných idealistických pozicích jsou budována etická učení náboženská — protestantský personalismus (J. Royce) a katolický novotomismus (J. Maritain). I když vycházejí ze stejných teistických pozic transcendentní podstaty mravnosti a jejího podřízení náboženství, odlišují se v tom, že personalisté zdůvodňují význam náboženství jeho vztahem k člověku a lidským hodnotám, kdežto v podstatě katolického novotomismu je scholastická teze, že mravnost člověka jako skutečnost a možnost je dána existencí boží. Ani novodobé učení Teilharda de Chardin — křesťanský evolucionismus, zdůrazňující aktivní vztah člověka ke světu, odsuzující křesťanskou pokoru a kultivující strach ze smrti — se nevymaňuje ze závislosti na existenci nadživota, evolučního centra vesmíru. Podobně jako Kant navrhuje přijmout víru v nesmrtnost duše a v existenci boha jako postuláty praktického rozumu.

Teprve přehled a analýza nemarxistických etických teorií umožňuje postihnout význam marxistického učení o morálce pro další vývoj morálních teorií v kontextu s vývojem společensko-ekonomických vztahů. K. Marx rozlišoval v historickém vývoji čtyři základní typy sociálních vztahů,¹² podle nichž lze posuzovat i etické teorie v jejich historickém vývoji.

1. Vztahy rodové, kmenové povahy, jimž odpovídá pokrevně příbuzenská, netřídní morálka prvobytně pospolné společnosti.

2. Vztahy osobní závislosti, bezprostředního panování a podřízenosti. Jsou v nejprimitivnější podobě ztělesněny v otroctví, kde jeden člověk je vlastnictvím jiného, a ve feudální společnosti v nevolnictví. Nedostatečně vyvinutému ekonomickému základu odpovídá typ morálky, která ospravedlňuje společenskou nerovnost lidí.

3. Vztahy věcné závislosti panující nad právně nezávislými „autonomními“ jedinci a tvořící mechanismus kapitalistického vykořisťování. Těmto vztahům odpovídá systém buržoazní morálky.

4. Čtvrtým typem jsou svobodné společenské vztahy sdružených individuí, společně ovládající výrobní prostředky a plánovitě řídící zdokonalování společnosti a osobnosti. Tento typ vztahů, charakteristický pro komunismus, se odráží v systému komunistické morálky.

Dialektickomaterialistická marxistická etika znamenala radikální převrat v názorech na morálku. Výchozí teze marxisticko-leninského učení, že morálka je kategorie historická a třídní, že je jednou z forem společenského vědomí, umožňuje kriticky posoudit různé druhy etických teorií i mravních systémů a stanovit principy a normy komunistické morálky. Tvořivě přejímá všechno kladné z mravní zkušenosti lidstva, zavrhuje morálku třídní nerovnosti a útlačku člověka člověkem a vytváří nové, humanistické podněty zdokonalování člověka. K. Marx a B. Engels v Německé ideologii v polemice s Feuerbachem dokládají, že v komunistické společnosti svobodný rozvoj individuí není frází, protože je určován novými sociálními vztahy, které jsou založeny na nutné solidaritě svobodného vývoje všech. Tato nová morálka prohlašuje za nejvyšší hodnotu *člověka* a mezilidské vztahy zakládá na zájmu o všestranný rozvoj

každého jedince, na *kolektivní soudržnosti* a na zdokonalování vztahů mezi osobnostmi.¹³

Je to kvalitativně nová etická teorie nejen svým vědeckým filozofickým základem, ale i svou sociálně třídní orientací. Poprvé v dějinách důsledně vyjadřovala zájmy pracujících, hlásala hodnoty odkrývající lidstvu nové mravní obzory, zejména hodnotu osvobozené práce, internacionalismus, kolektivismus jako typ chování, humanismus jako mravní požadavek, rozvoj osobnosti v kolektivním soužití, svědomitý vztah k práci a výsledkům této práce, vlastenectví.

Ohromná přetvářecí síla tohoto etického učení byla příčinou, že bylo často napadáno oportunisty a revizionisty marxismu. Snažili se zeslabit jeho účinek tím, že se je snažili doplnit kantovstvím. Aby učinili marxismus přijatelným pro měšťáky, hlásali, že cesta k sociální přeměně světa nevede přes třídní boj, ale přes mravní zdokonalování, které je prý účinnější než třídní boj (K. Kautský, B. Bauer, M. Stirner). V Německé ideologii z let 1845–46 odhalují K. Marx a B. Engels tyto „bohatýry filozofie“, kteří jen „filozoficky opakuji představy německých měšťáků“.¹⁴ Osvětlují zde zároveň základní otázky marxistické filozofie, mající význam pro komunistickou etiku a výchovnou teorii, jako je otázka činitelů výchovy a vývoje lidí, význam dědičnosti a sociálních podmínek vývoje lidí za kapitalismu a komunismu, hlavně však zdůrazňují význam revoluční činnosti pro převýchovu lidí.

Přehled a rozbor etických teorií, sledovaný na základě společensko-ekonomického vývoje, umožnil proniknout k vědecké podstatě těchto teorií. Sledujeme nyní, jak byly s etickými teoriemi spjaty i výchovné systémy, abychom na základě jejich analýzy mohli proniknout i k jejich podstatě a vyznačit perspektivy jejich dalšího utváření. Sledujeme-li otázky mravní výchovy v kontextu s utvářením společensko-ekonomických vztahů, je na první pohled patrná jejich vzájemná závislost. Přidržíme se Marxovy typologie morálky podle čtyř základních typů sociálních vztahů a pokusíme se jim přiřadit základní typy mravní výchovy. Použijeme podobných kritérií, která nám pomohla vyznat se v nemarxistických etických teoriích, ať šlo o jejich idealistické nebo empiricko-materialistické zaměření, nebo o pokusy o jejich sloučení. Posoudíme, do jaké míry braly v úvahu vliv vnějších a vnitřních činitelů ve výchově.

V prvobytně pospolném řádu se pokrevně příbuzenská netřídní morálka prvobytného člověka odráží ve výchově, která je motivována velmi pozitivními normami rodové a kmenové morálky. Výchova je záležitostí celého kmene a dětem jsou vštěpovány ctnosti, které vyplývají z pospolného způsobu života. Jsou hodnoceny prospěchem a štěstím jak jednotlivce, tak celého kmene. Na společensko-ekonomické ovlivnění morálních norem i výchovy ukazuje i rozvíjení ctností, které a) souvisí se skutečností, že neexistuje žádné soukromé vlastnictví výrobních prostředků (ochota k pomoci, vzájemná podpora nejen z přebytku, ale i z vlastního nezbytného živobytí); b) souvisí se společenskými způsoby každodenního života, vyplývajících ze styku rovnoprávných členů kmene (důstojnost a jistota ve vystupování, zdravé sebevědomí spojené se sebeovládáním, umírněností, zdvořilost, ohleduplnost, úcta k partnerovi apod.).⁷ Tato výchova, založená na stejných právech a povinnos-

tech, vedla k utváření morálních vlastností hodných lidského společenství a na dlouho zapomenutých v následujících společensko-ekonomických třídách formacích.

Druhému typu morálky založené na vztazích osobní závislosti, bezprostředního panování a podřízenosti, odpovídají teorie mravní výchovy hlášené ideologi otrokářské a feudální společnosti. Mravní výchova tak jako etické teorie je ve službách vládnoucí společenské vrstvy, ať jde o jejich idealistické nebo materialistické pojetí. Zastánci živelného materialistického směru — Thales z Milétu, Anaximandros, Herakleitos, Demokritos z Abdér a později Epikuros — svým ateistickým zaměřením zdůvodňují mravní požadavky potřebami lidí a tomu podřizují i systém mravní výchovy. Neuznávají božský původ morálky, výchovu zaměřují k prospěchu společnosti — tedy vládnoucích tříd — a požadují respektovat v mravní výchově přirozené vlohy člověka. Idealistické zaměření výchovy, jehož smyslem bylo také upevnění stávajícího společenského řádu otrokářské aristokracie, hlásali Sokrates a Platón. Sokrates zdůrazňuje v mravní výchově sebezpoznávací stránku — učitelnost ctností, Platón žádá, aby mravní výchova rozvíjela v člověku základní ideje a přirozené vlastnosti duše a zároveň vlastnosti užitečné pro městský otrokářský stát. Aristoteles vyzdvihoval myšlenku o jednotě ideálního a materiálního světa, která provází jeho systém mravní výchovy. Za jeho základ pokládá úsilí vypracovat u lidí návyk ctnostného chování. Mravní pojmy, představy a pravidla se nemají osvojovat pouhým učením, ale aktivní činností a každodenní praxí. Podstatu mravní výchovy tvoří tři složky: poznávání mravních norem a pravidel, podrobení se zákonům a mravní činnost a skutky. Idealistickou omezenost jeho dualistického učení nutno spatřovat zejména v názoru, že míra mravnosti závisí na původu a majetkových poměrech člověka. Proto je jeho systém mravní výchovy určen jen vládnoucí vrstvě otrokářské společnosti.

Krise otrokářské společnosti v Řecku a později i v Římě vyvolává v oblasti etických teorií reakční tendence idealistického zaměření, jak je patrné i na učení zakladatele stoické filozofické školy Zenóna z Milétu, jehož etické učení, hlásající pokoru a smíření s otrokářským řádem, vedlo k asketické mravní výchově, jejímž cílem bylo blaho státu. Stoickou etickou teorií byl ovlivněn i systém mravní výchovy v Římě na základě učení, které hlásal Seneca. Jeho idealistická subjektivistická etika v zájmu otrokářského státu se odrazila ve výchově pokornosti, vyrovnanosti a poslušnosti. To byly vlastnosti člověka, kterých mohly využívat vládnoucí vrstvy následující společensko-ekonomické formace — světští i církevní feudálové. Kněží se zmocňují výchovy a vzdělávání, které dostává teologický ráz. Cíl a obsah výchovné práce byl určován náboženskými dogmaty a projevoval se v hlásání pokory, hluboké nábožnosti a potlačování potřeb člověka, které byly prohlašovány za hříšné. Osobní vůle člověka měla být úplně podřízena církevní autoritě. Svůj systém nábožensko-mravní výchovy se snažila církev vědecky zdůvodnit učením svých předních teoretiků — Augustina a Tomáše Akvinského, který mravní výchovu člověka zredukoval na pochopení základů katolické vírouky a morálky. Nejvyššího stupně dosáhla tato výchova u jezuitů, kteří v době, kdy se rozvíjejí nové buržoazní společensko-ekonomické vztahy, usilují všemi prostředky, včetně

mravní výchovy, zesílit boj proti jakémukoliv pokroku. Je proto cílem výchovy potlačovat samostatné myšlení a vštěpovat lidem bezpodmínečné podřízení se církevní vrchnosti na základě přísné disciplíny.

Systémy mravní výchovy v otrokářské a feudální společnosti jsou odrazem etických teorií své doby, oddělujících morální formování člověka od sociálních podmínek. Člověk zde vystupuje jako pasivní bytost a jeho největší ctností je podřízení vlastních zájmů zájmům aristokratické vrchnosti.

V následujícím období přechodu od feudalismu ke kapitalismu se ve výchově objevují nové humanistické myšlenky. Proti středověkému umrtvování lidské osobnosti klade se důraz na výchovu aktivního, fyzicky rozvinutého, optimistického člověka. Mravní výchova se stává samostatnou disciplínou pedagogiky, která vede úporný boj s náboženskými dogmaty ve výchově renesancí ideálů antické kultury a humanistických myšlenek nové, ještě revoluční buržoazie. Vittorino da Feltre, Thomas More a další pokrokoví myslitelé té doby zdůrazňují v mravní výchově především spojení vyučování s pracovní činností jako podmínku mravního utváření osobnosti. Anticipovali tak význam důležitého výchovného prvku, který podnítil později i úvahy o základech socialistických výchovných teorií.

Tyto ideje ovlivnily i učení J. A. Komenského o mravní výchově, které, i když se opírá o náboženskou morálku, zdůrazňuje v souladu s jeho pojetím přirozenosti člověka výchovu aktivní, činné osobnosti. Projevuje se v tom Komenského dvojí názor na svět a jeho poznávání. Ve srovnání s teoriemi mravní výchovy hlásanými v té době církevními mysliteli znamenají Komenského myšlenky důležitý krok k racionálnímu pojetí teorie mravní výchovy, jak je postihujeme u materialistů renesance či u druhých materialistů 17. a 18. století (F. Bacon, T. Hobbes, Mandeville aj.). Vycházejí z lidské přirozenosti, která se podřizuje změnám a záměrnému zdokonalování a vyžadují proto soustavnou tělesnou a rozumovou výchovu od nejútlejšího věku. K těmto materialistickým teoriím mravní výchovy, bojujícím proti náboženské morálce a za duchovní renesanci lidí, možno s jistými výhradami přiřadit i učení J. Locka o rozhodujícím významu mravní výchovy pro rozvoj osobnosti i Rousseauovu ideu přirozeného práva, projevující se ve víře v dokonalost dětské přirozenosti, ve svobodnou výchovu a ve snaze izolovat dítě od společnosti.

I Helvétiovy myšlenky o všemocnosti výchovy, založené na senzualistické etice, zdůrazňující význam mravní výchovy od nejútlejšího věku, i Pestalozziho demokratické ideje prosazované v mravní výchově, stejně jako ruských osvícenců 18. století (N. I. Novikova, A. N. Radiščeva a jiných) ukazují, jak se v jejich názorech na otázky mravní výchovy prolínají materialistické a idealistické tendence, aby v dalším období společenského vývoje vyústily v morálce a mravní výchově buržoazní. Společenské rozpory vyvolané rozporem mezi soukromým vlastnictvím výrobních prostředků a společenským způsobem práce se odrážejí také v nejrozličnějších systémech mravní výchovy, které mají vzhledem ke společenskému vývoji reakční nebo pokrokový charakter a jsou opět poznamenány idealistickými nebo materialistickými či liberálně demokratickými tendencemi. Podle těchto kritérií můžeme hodnotit systémy mravní výchovy, jak se jeví na základě rigorózního učení Kantova v mravním „řízení“

u Herbarta nebo v učení o mravní výchově u Pirogova, Ušinského, Tolstého i představitelů utopického socialismu a ruských revolučních demokratů i v utilitaristickém a individualistickém učení H. Spencera a demokratickém zaměření výchovy u A. W. Diesterwega, které charakterizují buržoazní pedagogiku poloviny 19. století.

Chceme-li proniknout k vědecké podstatě mravní výchovy, bude pro nás zvláště důležité zkoumat její systémy, jak se utvářely v kapitalistické společnosti na základě přeceňování nebo nedoceňování vlivu vnějších nebo vnitřních činitelů. Podle tohoto kritéria lze současné směry buržoazní mravní výchovy rozdělit do tří základních skupin. Zvláštní skupinu tvoří pak náboženské teorie mravní výchovy, rozšiřované v kapitalistických zemích.

V první skupině jsou pozoruhodné teorie pedocentrické, ať jde o pedagogiky naturalistické nebo hlubinné, individuální nebo teorie mravní výchovy na základě etického učení existencialismu. Základem *naturalistické teorie* mravní výchovy je svoboda jedince a jeho individuální rozvoj, jeho přirozená povaha. Podle Švédky Elen Keyové a italské lékařky M. Montessoriové znamená tzv. svobodná výchova krajní individualismus a nezasahování do spontánního vývoje dítěte, jehož základ tvoří osobní zkušenost dítěte, jeho zájmy a ničím neomezená svoboda. Propagátory tohoto učení byli hlavně švýcarští pedagogové sdružení kolem Nových škol — E. Claparède, P. Bovet i Belgičan O. Decroly.

Subjektivní citovou a pudovou složku osobnosti dítěte přeceňují tzv. *pedagogiky hlubinné*. Pud se má stát východiskem činnosti pracovní, sportovní, ale i umělecké a vědecké. K těmto teoriím, hledajícím klíč k lidskému chování v hlubinách podvědomí, možno řadit také výchovné teorie *psychoanalytické*, budující na Freudově psychoanalýze a jeho učení o pohlavním pudu, který je považován za hlavní sílu ovládající celý lidský život. Praktické užití této teorie se projevilo v tzv. pedagogice *pansexualistické*, propracované Annou Freudovou.

Východiskem pedagogiky *individuální* je pud po moci jako kompenzace pocitu méněcennosti u vychovávaných. Jejím propagátorem byl rakouský psychiatr a později profesor psychologie v New Yorku Alfred Adler. Zvláště tato výchovná teorie je důkazem třídního pojetí a zneužití vědy, protože se bez ohledu i na pokrokové tendence tzv. svobodné výchovy, které byly výrazem protestu proti utlačování osobnosti v podmínkách imperialistického kapitalismu, snaží paralyzovat jejich vliv učním o převážně introspektivním charakteru osobnosti, determinovaném psychologickými faktory. Přeceňování vlivu vnitřních činitelů v mravní výchově vede k závěru, že není možný soulad mezi osobností a společností, a nemá daleko k reakční filozofii F. Nietzscheho o vůli k moci. Zde je na místě připomenout marxistické učení o osobnosti jako souhrnu společenských vztahů, které tvoří základ mravního utváření osobnosti v podmínkách socialistické společnosti.

Přeceňování vlivu vnitřních činitelů ve výchově je charakteristické také pro pedagogiku *existencialistickou*, kladoucí důraz na emocionální prožívání vlastní existence. Hlavním činitelem utváření osobnosti je sebezpoznání a sebevýchova. Člověk nemá být závislý na mravních zákonech společnosti, má

mít absolutní svobodu. Proto existencialisté zavrhnou kolektivní výchovu jako překážku v individuálním rozvoji osobnosti. J. P. Sartre, M. Heidegger a K. Jaspers vytvořili krajně individualistickou výchovnou teorii, která se rychle rozšířila v kapitalistických zemích, protože odpovídala zájmům vládnoucích vrstev. Snaží se vštěpovat mládeži krajní individualismus, izolování od společnosti, a tomuto cíli je podřízena i mravní výchova jedince se všemi negativními důsledky pro kolektivní soužití lidí jako základu společenského pohybu.

Reakčními se ukázaly i *biologické teorie* mravní výchovy, opírající se o učení Ch. Letourneaua a C. Lombrosa. Letourneau se domnívá, že mravní vývoj člověka neurčuje výchova ani společenské vztahy, ale příslušnost k určité rase a vrozené a nezměnitelné vlastnosti člověka. Letourneauovo učení aplikoval v kriminalistice Lombroso, který vycházel z toho, že trestné činy nejsou plodem sociálních podmínek společnosti, ale projevem atavismu, a z toho odvozoval nutnost tvrdých opatření proti zločincům, ale i proti revolučnímu hnutí pracujících. Biologizující přístup k otázkám mravní výchovy můžeme sledovat i v experimentální psychologii a pedagogice. I zde lze velmi konkrétně postihnout reakční zaměření a omezenost těchto nevědeckých teorií ve srovnání s marxistickým učením o morálce a mravní výchově.

Do druhé skupiny teorií mravní výchovy přeceňujících vliv vnějších činitelů v rozvoji osobnosti lze zahrnout pedagogiky *sociocentrické*, jejichž propagátorem byl francouzský sociolog a pedagog D. E. Durkheim. Úkolem výchovy je na rozdíl od pedocentrických směrů přizpůsobit jedince společnosti, odindividualizovat ho až do totality. Sem patří i ty výchovné teorie, jejichž cílem je začleňování jedinců do příslušných nadosobních celků, které jsou považovány za základ výchovy. Zdůrazňují se a preferují jednotlivé národní kultury, což je v zájmu šovinistických cílů vládnoucí buržoazie. Tyto pedagogické směry se vyvíjely hlavně v Německu a Itálii mezi oběma světovými válkami a jejich totalitní prvky tvořily základ pedagogiky fašistické. Z důsledků, které tyto výchovné systémy vyvolaly, je patrná jejich reakčnost.

Třetí, velmi početnou skupinu výchovných systémů tvoří pedagogické teorie, v nichž se odrážejí etická učení eklektického charakteru, ať jde o vliv vnitřních nebo vnějších činitelů v mravní výchově, a která jsou stejně jako předchozí zneužívána v zájmu buržoazie. Lze sem zahrnout i některé teorie mravní výchovy založené na náboženské morálce.

Behavioristická pedagogika (J. B. Watson, E. L. Thorndike) vychází z přesvědčení, že dítě má sice některé vrozené formy chování, ale že vnější situace toto vrozené chování modifikují. Z vědeckého bádání v teorii mravní výchovy je vylučováno „vědomí“, které nelze experimentálně zkoumat. Osobnost je pojímána jako mechanický nástroj reflexní činnosti, která není schopna rozumově regulovat své jednání, je historicky determinovaná, odsouzená k sociální pasivitě. Vliv vnějších a vnitřních činitelů ve výchově omezuje na dědičné přizpůsobení se na základě vrozených instinktů a na funkcionální změny v organismu jako výsledku reakcí ve vztahu k vnějšímu prostředí. I když se dotýká vnitřních i vnějších činitelů výchovy, je z behavioristické teorie mravní výchovy patrné, že přeceňuje biologické předpoklady pro formování osobnosti, které paralyzují závislost mravní výchovy na sociálních podmínkách. Reakčnost

tohoto učení vyniká tím více, že morální nedostatky buržoazní společnosti nepřipisuje kapitalistickému vykořisťovatelskému řádu, ale hlavně dědičné méněcennosti příslušníků dělnické třídy.

Také *pragmatická výchovná teorie* respektuje sociální prostředí buržoazní společnosti. Je budována na pragmatické etické teorii a do pedagogické teorie uváděna hlavně W. Jamesem a J. Deweyem. Jejím cílem je přizpůsobit mladého člověka daným společensko-ekonomickým podmínkám, a tak mírnit třídní protiklady kapitalistické společnosti. Idealistická pragmatická teorie výchovy, jejímž postulátem je užitek a úspěch (počítaje v to i využití vztahu k bohu), svým eklektismem neusiluje o objektivní vědeckou pedagogickou teorii, ale sleduje prospěch odumírajícího kapitalistického zřízení. Zákonitě odmítá ve společnosti založené na soukromém vlastnictví výrobních prostředků výchovu ke kolektivismu a naopak vyžaduje vést děti a mládež v duchu individualismu, podnikavosti, soupeření.

Individualismem, i když jiného ražení, a snahou přizpůsobit výchovu požadavkům kapitalistické společensko-ekonomické formace, se vyznačují i *náboženské pedagogické systémy*, stejně jako jejich etické teorie, založené na náboženské morálce spjaté přímo s mravními dogmaty náboženství. Dokladem toho jsou systémy mravní výchovy vybudované na křesťanském etickém učení novotomismu a personalismu.

Katolický výchovný program vychází ze závěrů II. vatikánského koncilu, které určují cíle, obsah i prostředky výchovy. Je to především respektování osobní důstojnosti člověka jako božího tvora státními, právními i výchovnými normami. Dále požadavek osobní svobody, který nechápe společenskost člověka a mezilidské vztahy pokládá jen za vztahy individualit. Úkolem vychovatele je chránit jedince, aby nebyl nucen jednat proti svému přesvědčení a vztahu k víře a náboženství. Proto za hlavního činitele výchovy je považována křesťanská rodina a neformální sociální seskupení umožňující osobní kontakt věřících a dále škola s výukou náboženství, které mají tyto hodnoty chránit. Vedle některých zdánlivě progresivních požadavků Teilhardova učení (např. výchova k tvořivé práci, aktivní vztah ke společnosti) vytváří toto individualistické pojetí člověka se vztahem k nadživotu platformu proti společenským zřízením založeným na kolektivním soužití lidí, v němž se může osobnost člověka náležitě realizovat.

Tento protisocialistický, individualistický, duchovědný charakter mají i výchovné systémy založené na etickém učení *personalistů*. Je to patrné z kodexu hodnot jako základu výchovného systému propagovaného v současné době v USA: víra v existenci boží a vliv božské prozřetelnosti; smysl pro tajemství života a úplnost lidské existence; uznání existence nadpřirozené autority, hierarchie a vedení; zákonitá souvislost svobody osobnosti a soukromého vlastnictví; nedůvěra k „racionalistickým sofistům a kalkulantom“; víra v existenci všeobjímající evoluce ducha. Také personalisté přes zdůrazňování vztahu náboženství k člověku a lidským hodnotám koncipují svůj výchovný program na výrazně subjektivistických, idealistických a iracionalistických základech.

Jak je patrné z přehledu nemarxistických etických teorií a jim odpovídajících systémů mravní výchovy, všechny, ať jde o idealistické nebo materialistické zaměření, směřují k individualistické výchově jedince a jeho podřízení společenskému řádu. Snižují úlohu vědomí a vzdělání v mravní výchově dítěte, které je jen pasivním objektem vnitřních nebo vnějších vlivů. Je popírána socializační stránka výchovy a společenská aktivita žáka, která by mohla vést ke kritice společenského řádu. Pokud šlo o některé progresivní pokusy vymanit se z těchto hranic propagováním etických teorií a výchovných systémů kolektivistického charakteru, nemohly být v třídních společnostech úspěšné. Jejich význam nutno spatřovat v tom, že anticipovaly utváření systému mravní výchovy na základě vědeckého pojetí morálky v socialistických podmínkách.

V nové společensko-ekonomické formaci — socialismu —, jehož nejvýraznějším znakem jsou podle Marxe společenské vztahy sdružených individuí, je tento typ společenských vztahů rozhodující i pro utváření systému mravní výchovy v socialistické společnosti. Proti buržoaznímu individualismu je středem morálky i mravní výchovy *socialistický kolektivismus* jako obecná sociální základna pro *tvůrčí činnost*, která je nejvyšším historickým a mravním posláním člověka. V systému socialistické mravní výchovy se po obsahové stránce uplatňuje ve výchově k vědeckému světovému názoru, politické uvědomělosti a oddanosti socialismu a komunismu, ve výchově ke kolektivismu, socialistickému vztahu k práci a společnému vlastnictví, ve výchově socialistického vlastnictví a internacionalismu. Socialistický kolektivismus je i základem pro výchovu mravních vlastností v osobním životě individua, k nimž patří především čestnost, kázeň, vytrvalost, spravedlnost, samostatnost, snaha pomoci jiným, lidskost. Pokud jde o metodickou stránku takové výchovy, předpokládá její kolektivistický základ rozvíjet mravní výchovu tohoto zaměření nejen v rodině a škole, ale také v rozsáhlé zájmové činnosti žactva mimo vyučování a prostřednictvím mimoškolních výchovných institucí i společenských organizací ve prospěch jednotlivce i celé společnosti.

Všechny etické teorie v třídních společnostech byly poznamenány třídními antagonismy, v nichž se odrážely společensko-ekonomické vztahy jednotlivých sociálně ekonomických formací, a proto nenalézáme v praxi realizovaný prototyp morálky založené na kolektivním soužití všech lidí. Pokud některé z těchto morálek mají širší než jen individualistický charakter, jedná se jen o určité společenské celky nebo kultury či dokonce rasy, nikdy však nepostižují vztah člověka k celému lidskému společenství. To umožnilo teprve odstranění příčin antagonistického třídního rozdělení společnosti — zrušení soukromého vlastnictví výrobních prostředků, které se odrazilo v etickém učení marxismu-leninismu. Také výchovné teorie a systémy mravní výchovy v třídních společenstvích vedly vždy jen k přeceňování individuálního faktoru ve výchově, ať šlo o směry idealistické nebo materialistické, či o jejich kombinace.

Sledování vzniku a vývoje etických teorií a jejich realizace ve výchovných systémech umožní pochopit a vědecky zdůvodnit podstatu, cíle, obsah i metody výchovy v naší socialistické společnosti. Teprve etická teorie založená na dialektickomaterialistickém marxistickém učení o morálce, dialekticky spojující-

cí v kolektivistickém pojetí vnitřní a vnější činitele výchovy, proniká k vědecké podstatě výchovy v beztržidní společnosti. Tak se morálka socialistické společnosti stává základem výchovy směřující ke kolektivnímu soužití všech lidí naší planety. Je to jediná cesta, která může v souladu se společensko-ekonomickými vztahy přivést lidstvo do epochy bez válek, hladu a všech nesnází bránících jeho progresivnímu rozvoji.

ODKAZY NA LITERÁRNÍ PRAMENY

- ¹ Chlup, Otokar: *O etice a pedagogice*. Náchod 1905.
- ² Pavlík, Ondrej: *Mravná výchova v socialistickej spoločnosti*. Bratislava, SPN 1983.
- ³ Popelová, Jiřina: *Etika*. Praha, NČSAV 1962.
- ⁴ Grulich, Vladimír: *Filozofické pojetí člověka a výchova*. Praha, Mladá fronta 1977.
- ⁵ Jůva, Vladimír: *Kapitoly z morální pedagogiky*. Praha, SNP 1980.
- ⁶ Charlamov, I. F.: *Teorija nraŭstvennogo vospitaniŭa*. Minsk, Izdat. B. G. U. V. I. Lenina 1972.
- ⁷ Alt, Robert: *Vorlesungen über die Erziehung auf frühen Stufen der Menschheitsentwicklung*. Berlin 1956.
- ⁸ Chelčický, Petr: *O trojím lidu*. Tábor 1945.
- ⁹ Marx, K. — Engels, B.: *Spisy*, sv. 2. Praha, SNPL 1958, s. 150.
- ¹⁰ Marx, K. — Engels, B.: *Manifest komunistické strany*. Praha, SNPL 1951.
- ¹¹ Engels, B.: *Dialektika přírody*. Praha, SNPL 1950, s. 263.
- ¹² Marx, K.: *Rukopisy „Grundrisse“* I. Praha, Svoboda 1971, s. 113 n.
- ¹³ Marx, K. — Engels, B.: *Spisy*, sv. 3. Praha, Svoboda 1958, s. 49.
- ¹⁴ Marx, K. — Engels, B.: *Německá ideologie*. Spisy, sv. 3. Praha, Svoboda 1958, s. 27.

DALŠÍ LITERATURA

Současná buržoazní filozofie. Praha — Moskva 1978.
Suchodolski, Bodgan: *Podstawy wychowania socialisticznego*. Warszawa 1967.
Titarenko A. I. a kol.: *Marxistická etika*. Praha, Svoboda 1979.

РИХАРД СЕДЛАРЖ ЭТИКА И ВОСПИТАНИЕ

Изучение теорий этики и воспитательных систем в процессе их формирования в прошлом позволяет на базе диалектического и исторического материализма подойти к их научным основам и установить соответствующие цели, содержание и методы нравственного воспитания в социалистическом обществе.

Исходя из социально-классовой обусловленности морали, можно определить четыре основных типа этой морали: 1. В первобытно-общинном обществе существует неклассовая мо-

раль, первобытного человека. 2. Общественно-хозяйственные формации периода рабовладельчества и феодализма характеризует мораль, оправдывающая общественную несправедливость людей. 3. Вуржуазная мораль капиталистического общества основана на материальной зависимости людей, оправдывая эксплуатацию человека человеком. 4. Для общества свободных общественных отношений между отдельными лицами, владеющими совместно средствами производства, типичной является мораль,

отвечающая потребностям коллективного сосуществования людей.

Все теории этики и соответствующие им воспитательные системы классовых обществ отличались классовым антагонизмом, который способствовал становлению индивидуалистической морали и морального воспитания. Подчеркивался притом прежде всего интерес индивида, пусть это касалось идеалистической или материалистической концепции морали, или их комбинации. Только воспитатель-

ная система, основанная на учении диалектического материализма и на мораль, подчеркивающей ее классовый и исторический характер, диалектически объединяет в коллективистическом восприятии внутренние и внешние факторы воспитания в интересах потребностей и запросов общества. Таким образом, мораль социалистического общества становится базой воспитания, направленного на коллективное сосуществование всех людей.

RICHARD SEDLÁŘ **ETHICS AND EDUCATION**

Research on ethical theories and educational systems, on the way they have formed in the past, enables us, on the basis of dialectical and historical materialism, to penetrate their scientific bases and to determine the corresponding aims, contents and methods of moral education in a socialist society.

On the basis of the fact that morals are socially and class conditioned, four basic types of morals can be distinguished: 1. The primitive communist society has the classless morals of the primitive man. 2. The slave and feudal socio-economic systems are characterized by morale justifying social inequality of people. 3. The bourgeois morals of the capitalist society, which is based on the material dependence of people, account for the exploitation of man by man. 4. The society of free social relationships of grouped individuals collectively controlling the means of

production is typified by morals corresponding to the needs of the collective common life of people.

All the ethical theories and the corresponding educational systems in class societies have been marked by class antagonisms, which led to individualistic morals and moral education, which stressed, above all, the individual's interest, no matter whether the conception involved was individualistic, materialistic or a combination of the two. It is only the educational system based on the teachings of dialectical materialism on morals emphasising their class and historical character that in a collectivist conception dialectically joins the internal and external education factors in the interest of social needs. Thus the socialist society's morals are becoming the basis of the education aiming at a collective life of all people together.